

PRÓBA OKREŚLENIA I UPORZĄDKOWANIA ZNACZEŃ ZWIĄZANYCH Z GEOPOETYKĄ

OKSANA WERETIUK¹
(Uniwersytet Rzeszowski)

Słowa kluczowe: geopoetyka, geopoezja, geokrytyka, ekokrytyka, literatura regionalna, urbanizm, miejsca imaginacyjne, geopolityka, globtroteryzm, artykulacja świata

Key words: geopoetics, geopoetry, geocriticism, ecocriticism, regional literature, urbanism, places of imagination, globetrotterism, articulation of the world

Abstrakt: Oksana Weretiuk, PRÓBA OKREŚLENIA I UPORZĄDKOWANIA ZNACZEŃ ZWIĄZANYCH Z GEOPOETYKĄ. „PORÓWNIANIA” 12, 2013, T. XII, s. 25–42. ISSN 1733-165X. W artykule podjęto próbę zdefiniowania pojęcia „geopoetyka”. W celu określenia i uporządkowania znaczeń związanych z geopoetyką wykorzystano przykłady z literatury ukraińskiej, rosyjskiej, polskiej, amerykańskiej i kanadyjskiej, jak też stosowano kilka wybranych relacji: geopoetyka – ekologia, ekokrytyka, geopoetyka – geopolityka, geopoetyka – regionalizm. Wyodrębniono sześć podstawowych znaczeń geopoetyki: (1) „studium związków *intelektualnych* i zmysłowych pomiędzy człowiekiem a Ziemią, pierwotna geopoetyka Kennetha White’a; (2) rozwijający się ruch intelektualny, artystyczno-literacki, kulturowy o wymiarze międzynarodowym (Francja, Szkocja, Belgia, Niemcy, Szwajcaria, Włochy, Kanada, Rosja, Ukraiński Krym, Serbia), zapoczątkowany przez szkockiego poetę, nauczyciela akademickiego i myśliciela Kennetha White’a we Francji w 1989 r.; (3) pewien sposób postrzegania świata i tworzenia dzieła sztuki (właściwa poetyka, warsztat, zespół środków ideowo-tematycznych podporządkowanych poetyce ziemi); (4) dzieła powstające w wyniku stosowania takiej praktyki (geopoezja, która nie zawsze jest tożsama z poezją geograficzną/geologiczną, czyli dziełami literackimi tworzonymi przez geologów, geofizyków etc. tematycznie ujawniających przedmiot ich zainteresowań profesjonalnych); (5) podejście badawcze, praktyka interpretacyjna, krytyczna (właściwie geokrytyka, m.in. w koncepcjach Bertranda Westphala, Roberta T. Tally’ego); (6) działalność dydaktyczna. Komplikują identyfikację geopoetyki zarówno jej wielowymiarowy status ontologiczny, jak jej interdyscyplinarny charakter, skłonność do zmian, hybrydowość i otwartość na obszary badań i obszary kultury związane z ich wspólnym przedmiotem zainteresowania (ziemia). Mimo to da się zauważyć, jak różni się ona od nich odmiennością punktów widzenia, kierunków zadawania pytań i akcentów w udzielaniu odpowiedzi.

¹ Correspondence Address: oksanaw@univ.rzeszow.pl

Abstract: Oksana Weretiuk, AN ATTEMPT AT DEFINING AND ORDERING MEANINGS RELATED TO GEOPOETICS. "PORÓWNANIA" 12, 2013, Vol. XII, p. 25-42. ISSN 1733-165X. The meanings of geopoetry were considered in its relation with: ecology and ecocriticism, geopolitics, regional literature, urbanism, space semantic studies, globetrotterism, with the help of exemplification of the selected fragments from Ukrainian, Russian, Polish and Canadian literature, as well as references to American literature. Six basic meanings of geopoetry were distinguished: (1) the original White's geopoetics as study of Man-Earth relation; (2) the international intellectual and artistic literary movement (France, Scotland, Belgium, Germany, Switzerland, Italy, Canada, Russia, Ukrainian Crimea, Serbia), which was initiated by Kenneth White in France in 1989; (3) a certain way of perception of the world and artistic creation (artistic technique, designed for the poetry of the earth and understanding of one's land); (4) works of literary art which were created with the help of such technique (geopoetry, which is not at all times identical with geographical/geological poetry - wider - with literary works created by geologists, geophysicists, etc. who disclose their professional subject - the earth (geo) on the thematic level of their literary works). (3) and (4), taken together, perform also the implementation of White's ideas; (5) geocriticism, a method of literary analysis and interpretation (in Bertrand Westphal's and Robert T. Tally's meaning, which is the creative continuation of White's conception); (6) teaching activity.

„Co to jest geopoetyka? Ona znaczy tyle, co poetyka ziemi. Uważam, że dzisiaj wielką sprawą jest Ziemia. W jaki sposób człowiek będzie chciał i mógł mieszkać na ziemi”. „W słowie „geopoetyka” zawarta jest idea, iż można umiejscowić filozofię, połączyć terytorium z myśleniem, naturę i kulturę”². Powyższe słowa Kenneta White'a z wywiadu udzielonego Gillesowi Farcetowi, odnoszące się do istoty geopoetyki znacznie poszerzają jej zakres, przesuwając go w stronę interdyscyplinarności. Spróbuję zmodyfikować tę definicję i inne³ zgodnie z przemianami zachodzącymi w twórczości i krytyce literackiej, jak również biorąc pod uwagę fakt, że geopoetyczna praktyka artystyczna zainspirowała badania interpretacyjne i programy akademickie, co w konsekwencji poszerzyło jej zakres pojęciowy.

Obecnie wyróżniamy sześć sposobów rozumienia geopoetyki:

- Refleksja teoretyczna praktykowana, rozwijana i popularyzowana przez szkockiego poetę, nauczyciela akademickiego i myśliciela Kennetha White'a, wnikliwe badanie, „studium związków *intelektualnych* i zmysłowych pomiędzy człowiekiem a Ziemią w celu wykształcenia harmonijnej przestrzeni kulturowej”.

² K. White, *Poeta kosmograf*. Wybór, oprac. i przekł. K. Brakoniecki. Olsztyn 2010, s. 21; 36.

³ M.in. Geopoetyka: to „poszukiwania poetyckie prowadzące w kierunku kartografii umysłowej” - ibidem, s. 12; „Espirid nomade” i „poetyka świata” - ibidem, s. 15; „Poetyka świata, filozofia przyrody” - ibidem, s. 20.

Swoiste myślenie – „z odnośnikami do nauki, filozofii i środków poetyckich”⁴, nazwane przezeń „geopoetyką” około roku 1978.

- Zapoczątkowany przez Kennetha White’a we Francji w roku 1989 ruch intelektualny, artystyczno-literacki, kulturowy o wymiarze międzynarodowym, obecnie poszerzony o kraje Europy Wschodniej, Południowej i kontynent amerykański (Francja, Szkocja, Belgia, Niemcy, Szwajcaria, Włochy, Kanada, Rosja, Ukraiński Krym, Serbia), sterowany przez Międzynarodowy Instytut Geopoetyki, który ma swoje oddziały w różnych krajach.

- Pewien sposób artystycznego postrzegania świata i tworzenia dzieła sztuki, fikcjonalizacja, praktyka artystyczna (właściwa poetyka, warsztat, zespół środków ideowo-tematycznych podporządkowanych poetyce Ziemi). Też kontynuacja koncepcji White’a: „Według idei geopoetyki sztuka powinna wyrażać stosunek do Ziemi, na której próbujemy żyć”⁵.

- Dzieła powstające w wyniku przyjmowania wyżej przedstawionej postawy intelektualnej i artystycznej oraz stosowania odpowiadającej jej praktyki, ściślej geopoezja, którą, poza utworami White’a, reprezentują pisarze wywodzący się z różnych literatur, a spośród większych wydań zbiorowych, między innymi, dwie amerykańskie antologie geopoetyckie: *Poetry for the Earth. A Collection of Poems from around the World that Celebrates Nature* (1991), przedstawiająca poetycką percepcję świata przyrody od starożytnej Grecji, poprzez XVII-wieczną Japonię, amerykański i europejski romantyzm, realizm, modernizm aż do współczesnej poezji Afryki, oraz *Prairie Poetry: the Great Plains*⁶ – publikowana w 2001 r. i periodycznie uzupełniana *web*-antologia, zawierająca utwory poetyckie autorów z różnych zakątków ziemi, odzwierciedlające podobne poczucie ducha płaskiej równiny.

- Geokrytyka, czyli teoria geoanalizy tekstu (rozpracowana przez Bertranda Westphala, spopularyzowana w świecie anglosaskim i nieco zmodyfikowana przez Roberta T. Tally’ego) oraz praktyka interpretacyjna, krytyczna, jaką uprawiają między innymi: sam Westphal, jego młodszy kolega z Université de Limoges Clément Lévy⁷, autorzy tomu zbiorowego *Soil and Culture* i in.

- Działalność dydaktyczna. Nawet jeśli dotychczasowe kryteria instytucjonalne nie pozwalają nam wyodrębnić geopoetyki jako powszechnej dyscypliny naukowej uprawianej w ramach wydziału lub instytutu, jest ona intensywnie rozwija-

⁴ Ibidem, s. 31; 35.

⁵ Ibidem, s. 30.

⁶ <http://www.prairiepoetry.org/pgs/greatplains.html>, data dostępu: 27.08.2013.

⁷ Autorka niniejszego artykułu miała szczęście współpracować z Westphalem i Lévyem w sekcji geopoetyki (Les créateurs, la critique et le dialogue des arts), której obaj przewodniczyli na XX Kongresie SMKL, Sorbonne 2013 i wysłuchać m.in. referatu Lévy’ego, autora ważnej publikacji *Nietzsche arpenteur: la géophilosophie et l’Europe*. W: *Entre tensions et passions: (dé)constructions de l’espace littéraire européen*. Red. T. A. Collani et É. Lysøe, Strasbourg, „Europes littéraires” 2010, p. 227–240.

nym w instytucjach dydaktycznych polem wiedzy naukowej pojawiającym się w kilku dyscyplinach. Na uczelniach francuskich, amerykańskich i brytyjskich już od kilkunastu lat prowadzone są wykłady, seminaria z geopoetyki, niekiedy w ramach ekokrytyki, teorii literatury (krytyki) i in. dyscyplin. W Wielkiej Brytanii istnieje wydział naukowy ASLE [The Association for the Study of Literature & Environment, Zrzeszenie na rzecz Badania Literatury i Środowiska]. Dydaktyczna działalność takich formalnych instytucji znalazła sprzyjający grunt w Rosji, na przykład, w roku akademickim 2005/2006 na wydziale filologicznym Państwowego Rosyjskiego Uniwersytetu Humanistycznego profesor Max Lamm przeprowadził interdyscyplinarne seminarium z geopoetyki kognitywnej (80 godz.). Od kilku lat w Rosji funkcjonuje organizacja pod nazwą Geopoezia: geograficzeskoie obščestvo lubitelei slovesnosti [Геопоэзия: географическое общество любителей словесности = Geopoezia: geograficzne stowarzyszenie miłośników twórczości słownej] ze stroną www prezentującą twórczość geograficzną (<http://www.geo.poesia.ru/>), przeważnie relacje z podróży, sprawozdania z wypraw służące do poznawania geografii w artystycznej formie. Nie wykluczam, że aktywne i barwne rozpowszechnianie szerokiej wiedzy geograficznej i globtroteryzmu w Rosji jest naturalną kontynuacją tradycji popularnego programu telewizyjnego Klub Putešestvennikov [Клуб Путешественников = Klub Podróżników], prowadzonego przez znanego podróżnika i lekarza Jurija Sienkiewicza od roku 1960 aż do kresu życia w r. 2003.

Powyższy podział jest nieostry, klasyfikacja ta – jak każda klasyfikacja współczesnej wiedzy humanistycznej – ma charakter prowizoryczny i pomocniczy. W niniejszym artykule skupię się na uchwytnych i mniej uchwytnych – nacechowanych ambiwalencją, nieostrością, oscylacją – znaczeń związanych z geopoetyką w jej rozumieniu 3, 4, 5, ponieważ koncepcja i warsztat artystyczny, geopoezia, geokrytyka w sposób najbardziej oczywisty łączą się z literaturą.

Geopoezia. Geopoezia najczęściej jest rozumiana jako dzieła, w których tematyka spacialna, tematyka ziemi, nie zatrzymuje się wyłącznie na poziomie opisu, lecz osiąga status głębszej, metaforycznej reprezentacji podmiotowych rozważań nad sensem miejsca w świecie oraz relacji człowieka i ziemi. Trudno delimitować geopoezję i poezję geograficzną/geologiczną. Najogólniej, geopoezia nie jest tożsama z poezją geograficzną/geologiczną, która na poziomie tematycznym opiewa ulubione przestrzenie artysty. Chociaż przedmiot ich zainteresowania jest ten sam – ziemia – różną się one jednak sposobami jej percepcji i przedstawiania (u Westphala opozycja *perception-representation*)⁸. Geopoezia ma charakter zdecydowanie refleksyjny, filozoficzny, skierowana jest na otwieranie przestrzeni (według określenia White'a to „słowo-świat”).

⁸ P. Belasky, „Pochveniks” – „The Poets of The Soil”: *The Geological School of 20th Century Poetry in Leningrad, USSR (St. Petersburg, Russia)*, w: *Soil and Culture*. Red. E. R. Landa, Ch. Feller, pp. 173–204.

To nie kamień wpadający do kałuży sprowadza iluminację, to spotkanie pustki i zdarzenia, które zachodzą w rozpoznanym wcześniej miejscu. Świadomość pustki – to jej działanie. I to działanie tworzy różnicę pomiędzy poetyką malowniczego pejzażu (poetyzacja pejzażu, *pittoresque*) a poetyką jego doświadczenia (przeniknięcia)⁹.

Zdarza się jednak, że dzieło łączy cechy geopoezji i poezji geograficznej, przykładem czego mogą być niektóre utwory literackie z wydanej w Rosji przez poetę i redaktora naczelnego czasopisma „Vozdukh” [Воздух = Powietrze] Dmitrija Kuźmina antologii tematycznej pod tytułem *Polarnaia antologia* [Полярная антология = *Antologia polarna*]¹⁰, przedstawiającej zbiór poezji, małej prozy, eseistyki i non-fiction współczesnych rosyjskojęzycznych autorów piszących o Arktyce, Antarktyce i Północy Skrajnej, podkreślających szczególną, duchowo twórczą misję Północy. Północ tutaj to źródło potęgi witalnej, obraz ziemi, która łączy się z niebem, ale zachowuje wyraźny podział na światło i ciemność, pobudza człowieka do poszukiwania duchowych początków i wielkiej odpowiedzialności moralnej. Jako przykład może posłużyć baśniowy wiersz prozą autorstwa prawosławnego duchownego i poety Sergija (Siergieja) Krugłowa, zatytułowany *Antarktyda*, w którym podmiot liryczny na dobre i na złe zakotwiczył się w kraju nielotnych-lotnych ptaków i – całkowicie w konwencji geopoetyki – duchowo oraz fizycznie zrósł się z jego lodową ziemią:

Każdej wiosny, gdy pingwiny, wydając z brzuszyska swój odwieczny, delikatny klangor/ trąbienia, kołyszają się na boki na lodzie rozwijając prędkość, zrywają się jeden za drugim na wyżyny, wykonują pożegnalny krąg, zbierają się w klucz i odlatują do ojczyzny, – odprowadzam je tam, w polarne błękitne niebiosy, z zdesperowanym, śmiertelnym płaczem: i jakoś, ja dlaczego nie leczę?

Ponieważ taką, taką zobaczyłem ciebie niegdyś po raz pierwszy, życie-antarktyda, przytuiliłem się do ciebie całym swym ogromnym rozpalonym wilgotnym młodzieńczym szeroko otwartym sercem, – tylko nie pocałowałem wtedy!... tylko chciwie polizałem – i przymarzłem natychmiast i mocno.

Powoli umieram, przebywając tak, przymarzniętym do ciebie. A wyrывая się – boję się bólu, boję się, jeszcze go nie zasmakowałem. I nie ma nikogo ciepłego dookoła, kto wciśnąłby się i położyłby się prosto na zamrożoną lodową skorupę dokładnie między sercem a życiem, nie ma nikogo, kto pomógłby mi wydostać się na wolność, ponieważ te pingwiny, wszystkie te żywe ciepłe pingwiny, one zawsze, zawsze odlatują – i nie wracają¹¹.

⁹ K. White, *Poeta kosmograf...*, op. cit., s. 23.

¹⁰ *Polarnaia antologia. Sovremennyye russkoiazyčnyie avtory ob Arktyke, Antarktyke i Krainem Severe*. Sostavitel i redaktor D. Kuzmin. Moskva 2010, ss. 591. [Полярная антология. Современные русскоязычные авторы об Арктике, Антарктике и Крайнем Севере. Составитель и редактор Д. Кузьмин. Москва 2010, сс. 591.] Wśród autorów są dobrze znani pisarze rosyjskojęzyczni: G. Praszkievicz, A. Swietkow, M. Stiepanowa, o. S. Krugłow, A. Rodionow, S. Lwowski i in.

¹¹ *Каждую весну, когда пингвины, чревно курлыкая свое вечное, нежное, вперевалочку по льду набирая скорость, срываются один за другим ввысь, делают прощальный круг, собираются в клин и летят на родину, – я провожаю их туда, в лазоревые полярные небеса, с отчаянным, смертным плачем: я-то,*

Swoim refleksyjnym charakterem geopoezja różni się od poezji geologicznej, która porusza się w kręgu tematów zawężonych do dzieł literackich tworzonych przez geologów, geofizyków etc. i ujawniających przedmiot ich profesjonalnych zainteresowań – ziemię. Jako przykład można przywołać pieśni, wiersze Aleksandra Gorodnickiego (1933 r.), znanego rosyjskiego poety i barda, laureata prestiżowej nagrody im. Bułata Okudźawy, a przede wszystkim wybitnego uczonego, akademika z zakresu geofizyki, geologii i oceanologii. Gorodnicki prezentuje tradycje rosyjskiej geopoezji „geologicznej”, która została opisana (a też przetłumaczona z rosyjskiego na angielski) przez Paula Belasky’ego, amerykańskiego geologa, paleontologa i poetę o korzeniach rosyjskich. W jego opinii jest to „prawdziwa geopoezja” stanowiąca ważny nurt w dwudziestowiecznej liryce rosyjskiej. Zapoczątkowana została w latach 50-tych XX wieku przez studentów geologów Leningradzkiego Instytutu Górnictwa i nazwana „geologiczną szkołą poezji” (*geological school of poetry*), a reprezentujący ją poeci – „poczwiennikami” (*poets of the soil*), „poetami gleby”¹². Bardzo często „poeci gleby” poruszają temat swoistości zawodu geologa związanego z jego romantyką i ryzykiem, poświęceniem i wyrzeczeniem, a także motywują wybór swojej profesji. Gdy tworzą geopozję – wgłębiają się w sens współlistnienia człowieka i ziemi i fikcjonalizują poetykę relacji pomiędzy nimi¹³. Polski poeta z Bieszczad, Janusz Szuber, z wykształcenia polonista, nierzadko posługuje się w swoich tekstach poetyckich terminologią geologiczną, ale wyraźnie podporządkowuje ją celom artystycznym, moralnym oraz geopotocznym – jak w poniższym przykładzie, gdzie ludzka wina mierzona jest geologicznymi jednostkami miary, i eon, najdłuższy geologiczny odcinek czasowy wyrażony w układzie warstw ziemi, geoprzestrzeni (najbardziej realna, zmateralizowana czasoprzestrzeń), staje się metaforą niezmiernie długiego cierpienia z powodu winy (subiektywnej lub historycznej):

Jak długo jeszcze z tym poczuciem winy,
Gdy oni podobni, chociaż niepodobni

я почему не лечу? Потому что такой, такой увидел я тебя когда-то впервые, жизнь-антарктида, что приник к тебе всем огромным воспаленным влажным парным распахнутым сердцем, – толком-то и не поцеловал!. только лизнул жадно – а примерз сразу и накрепко. Я медленно умираю, пребывая так, замороженным в тебя. А рвануться – боюсь боли, боюсь, еще ее не изведав. И нет никого теплого вокруг, кто втиснулся бы и лег собой прямо на намерзшую ледяную корку сукровицы аккурат между сердцем и жизнью, нет никого, кто помог бы мне оттаять на свободу, потому что эти пингвины, все эти живые теплые пингвины, они всегда, всегда улетают – и не возвращаются...

Ibid. Wszystkie tłumaczenia z języków obcych (ang., ros., ukr.) są moje. – O.W.

¹² P. Belasky, „Pochveniks” – „The Poets of The Soil”: *The Geological School of 20th Century Poetry in Leningrad, USSR (St. Petersburg, Russia)*, op. cit., pp. 173–204.

¹³ Przykłady z wierszy „poczwienników”, a szczególnie analizę dzieła pt. *Kamni* [Камни = Kamienie] W. Britaniszskiego przedstawiłam w następującym tekście: O. Weretiuk, *Geocriticism, Geopoetry, Geopolitics in Comparative Literature*. Paris, Sorbonne 2013 (w druku).

W czeluściach minerałów, korzonkach jęczmienia,
Przykryci granitem albo czarnoziemem.
Rzęsę po rżesie odrywają z powiek?
Kończy się eon i kto mi odpowie:
Jak długo jeszcze z tym poczuciem winy? (*Pamięci J.H.*)¹⁴

Geopoetyka jako pewien sposób artystycznego postrzegania świata i tworzenia dzieła tworzy całość z geopoezją, a razem wzięte (3) i (4) stanowią swoisty typ twórczości, realizację koncepcji White'a, i są materiałem dla geokrytyki (5). Trzecie znaczenie pojęcia „geopoetyka” jest bardzo rozgałęzione, można w nim na przykład wyróżnić pojmowanie geopoetyki jako poetyki przestrzeni długich podróży, glob-troteryzmu i spacjalnych poszukiwań intelektualnych artysty; artystycznego postrzegania miejsc przyrodniczych, industrialnego i postindustrialnego miasta. Niestrudzonymi intelektualnymi podróżnikami, odbywającymi podróże w celu poznawczym byli Henry Thoreau i Kenneth White. Obieżyświatami odróżającymi planowo i na własną rękę po Europie i świecie są przyjaciele Jurij Andruchowycz i Andrzej Stasiuk. Ich wspólne dzieło pt. *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową* (2000); a także *Opowieści galicyjskie* (1995), *Jadąc do Babadag* (2004), *Dojczland* (2007; tekst w formie odczytu o wyprawie) Andrzeja Stasiuka oraz *Dezorientatsia na mistsevosti* (1999; *Дезорієнтація на місцевості = Dezorientacja w miejscowości*), *Tajemnytsia. Zamist romanu* (2008; *Тajemниця. Замість роману = Tajemnica. Zamiast powieści*), *Leksykon intymnych mist* (2012; *Лексикон інтимних міст = Leksykon miejsc intymnych*) Jurija Andruchowycza są przykładami literatury podróżniczej. Spacjalne *geo* w ich twórczości przybiera kształty urbanistyczne. Mimo, iż skupiają swój wzrok na miastach, twórcy ci nie omijają przyrody, ziemi w jej pierwotnym znaczeniu. Zdaje się, że szeroko przedstawione w ich dziełach efekty działalności, traktującej ziemię wyłącznie jako materię, pełnią rolę opozycji wobec duchowości poezji ziemi, a też są swoistym przejawem postmodernistycznej poetyki miejsca¹⁵. Obaj badają kompleksową naturę tożsamości w Europie Środkowo-Wschodniej, preferują myślenie osnute wokół duchowej przestrzeni. W podróżach interesuje ich przede wszystkim geopoetyka poszukiwań intelektualnych. Według ukraińskiego pisarza to osobliwości naturalnego środowiska – lasy i góry (nie step) – ukształtowały mentalność Europejczyka, wpłynęły na jego

¹⁴ J. Szuber, *Las w lustrach/Forest In the Mirrors. Paintings by H. Waniek, translation E. Hryniewicz-Yarbrough*. Rzeszów 2001, s. 35.

¹⁵ Ta opozycja w perspektywie globalnej została przedstawiona w *City Planet* (2005) S. Branda, *Planet of Slums* (2006) M. Davisa. „Regionalne” dzieła Stasiuka i Andruchowycza kontrastują z perspektywą planetarnej, globalnej spacjalności Branda i Davisa, ale nie tracą przy tym swojej geocentryczności. Szczegółowe omówienie postmodernistycznej spacjalności literackiej, przydatne dla analizy urbanistycznej poetyki Stasiuka i Andruchowycza znajdziemy w książce E. Prieto *Literature, Geography and the Postmodern Poetics of Space*. Palgrave Macmillan 2012.

relacje z ludźmi i przyrodą. Andruchowycz pisze w *Tajemnicy*, nie bez ironii, iż: „od Przemyśla do Fryburga na odległość ręki – tam wszędzie Europa, lasy i góry, góry i lasy, bądź europejczyka stworzyły góry i lasy, lasy i góry, i tam, w Europie dystans mają całkiem inne relację czasowe”¹⁶. Dla Stasiuka, „ruiny” postindustrialnego miasta stają się „shanty pessimism” (pesymizmu slumsów). W ich twórczości obszary geopoetyki i urbanistyki nierzadko nachodzą na siebie, ponieważ poetycka „akcja” dzieł toczy się głównie w mieście, a raczej w miastach. Jako przykład służyć może nowa książka Andruchowycza: *Leksykon miast intymnych. Dowolny podręcznik z geopoetyki i kosmopolityki*, w której pisarz ukraiński w porządku alfabetycznym i w formie encyklopedii prywatnej¹⁷ opisuje 111 miast, w których przebywał bądź które, w jakimś sensie, są dla niego intymne. Alfabet, jak komentuje autor w *Przedmowie typu Instrukcja*, „zmieszał przestrzenie”, „zmieszał czasy”, a poniekąd „otwarciem znęcał się nad granicami”. Zafascynowanie miastem, jako tworem nowoczesnej cywilizacji i wielkim zbiorowiskiem ludzkim, ustępuje ironicznej, nie pozbawionej dowcipu opowieści o miejskim stylu życia, uwarunkowanym liczebnością i różnorodnością populacji i związaną z nim „korzystną” anonimowością oraz intymnością narratora. Urbanizm, geografia („mapowy” charakter) powieści zostały zepchnięte niejako na margines na korzyść zwierzenia prywatnego i koncepcji geopoetyki, wynikającej w efekcie nakładania „bio-” i „geo-” grafii, z wyraźnym upodrzednieniem czynnika „bio-”. Zrodzone z tego splotu obrazy miasta stały się czymś więcej aniżeli miastami, „stały się Miejscami, przy czym bardzo osobistymi, niby strefy erogenne i intymne. Miejsca są oznakowane na mapie jako miasta. Opowieści o każdym z Miejsc nie są jednakowe”, a to prywatne, intymne geo- staje się antidotum geopolityki:

Tak naprawdę, wszystko zaczyna się od map. Jak długo siebie pamiętam, zawsze miałem maniakalną skłonność do przeglądania map. (...) Jednak nie ma co ukrywać, najdłużej spędzałem czas z mapami politycznymi. Ktoś mógłby wnioskować, że zostałem upolowany wtedy przez geopolitykę. I jeśli jej strzała rzeczywiście była jadowita, to zawsze miałem przy sobie antidotum – geopoetykę¹⁸.

¹⁶ J. Andrukhovych, *Taiemnytsia (Zamist romanu)*. Kharkiv 2008, s. 353 (tłumaczenie autorki).

¹⁷ Sam autor potwierdza aluzję do M. Pavicia. J. Andrukhovych, *Leksykon intymnykh mist. Dovolnyi posibnyk z geopoetyky ta kosmopolityky*. Chernovitz 2012 (wersja elektroniczna książki) – http://www.e-reading-lib.org/bookreader.php/1006561/Andruhovich_-_Leksikon_intimnih_mist.html – data dostępu: 03.02.13.

¹⁸ Ibidem. *Бо насправді все починається з мап. Скільки себе пам'ятаю – завжди ця маніакальна схильність їх розглядати. (...) Хоч, ніде правди сховати, найдовше я просиджував над політичними мапами. Хтось дійшов би висновку, що мене вже тоді вполювала геополітика. Якщо її стріла була справді отруйною, то в мене при собі завжди є антидот – геопоетика.* Relacja geopoetyka – geopolityka wymagała osobnego omówienia i została przedstawiona w innym tekście mego autorstwa: *Geocriticism, Geopoetry, Geopolitics in Comparative Literature*, zob. przypis 11.

Podróżując, Stasiuk i Andruchowycz wciąż pozostają mocno zakorzenieni w ziemi ojczystej, w swoim regionie („tu”), dlatego ich globtrotteryzm różni się konceptualnie od globtrotteryzmu White’a, który, będąc twórcą teorii „Espirit nomade” (Ducha nomadyzmu), sprzeciwiał się zakorzenieniu jako zamykającemu osobowość „w określonej tożsamości”, pragnął maksymalnie wyzwolić geopoezję od ciężaru ideologicznego, regionalnego, maksymalnie otworzyć człowieka na świat przyrody i wszechświat, czyniąc ją w ideale kartografią duchową, „kartografią umysłową”, „psychokosmogramem”¹⁹, artykulacją świata, kosmosu.

Wielowarstwowa, rozgałęziona geopoetyka, jako pewien sposób artystycznego postrzegania świata i tworzenia dzieła, kolejny raz podkreśla swój interdyscyplinarny i otwarty charakter, nie wykluczający jednak pewnej ambiwalencji.

Geokrytyka. Analizując wyżej fragmenty wybranych dzieł literackich po części posługiwałam się metodą geoanalizy opisaną dokładnie przez Bertranda Westphala w rozdziale IV *Elements of Geocriticism* (Elementy/Podstawy geokrytyki) jego książki pt *Geocriticism. Real and Fictional Spaces* (Geokrytyka. Przestrzenie realne i wymaginowane)²⁰. W jego ujęciu badanie relacji *tu-tam* (*here-there*), *ja i otaczający mnie świat*, składa się na motywację całego projektu geopoetyki. Jeden z fundamentów metodologii geokrytycznej francuskiego uczonego, jak je przedstawił amerykański tłumacz jego dzieła i geokrytyk Tally, stanowi „referencyjność tekstu” (relacja „realność – fikcja”, „przestrzeń świata – przestrzeń tekstu”), której cechą charakterystyczną jest „stały ruch, albo oscylacja”²¹. Mając do czynienia z miejscem w przestrzeni i ludzką obecnością w tym miejscu, geokrytyka nie tylko zdradza podobieństwo do geografii, lecz także do architektury, urbanistyki, jak również do filozoficznej koncepcji deterytorializacji bądź do geograficznej geozofii J. K. Wrighta. Zatem geokrytyka – jako badawcza działalność krytyczna – analizuje sposoby realizowania relacji człowieka i miejsca (w jego różnorodnych przejawach) oraz relacji miejsce realne – miejsce fikcyjne, a więc wskazuje autorom tekstów literackich, badaczom oraz zwykłemu czytelnikowi drogę ku odnajdywaniu sensu naszego rozumienia świata poprzez symboliczny język fikcji. Moim zdaniem, trzecie, czwarte i piąte znaczenie geopoetyki stanowi pewną całość w rozumieniu geopoetyki, przypominającą recepcyjny trójkąt Hansa Roberta Jaussa. Przykładem dosyć udanego stosowania metody geokrytycznej jest już wspomniany na początku niniejszego artykułu tom zbiorowy *Soil and Culture*. Na szczególną uwagę w tym zbiorze zasługuje rozdział autorstwa Suzanne Mériaux, która opierając się na rozważaniach krytycznych Gastona Bachelarda i analizując poezję Paula Eluarda oraz innych poetów francuskich, wglębiła się w tajemnicę werbalnego kreowania ziemi (*the earth written with the words of men*) oraz omówiła różnice

¹⁹ K. White, *Poeta kosmograf...*, op. cit., s. 11.

²⁰ B. Westphal, *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. Transl. by R. T. Tally. New York 2011, p. 111-147.

²¹ *Ibidem*.

w poetyckim i naukowym (geograficznym, geofizycznym etc.), czyli *realnym*, *nie imaginacyjnym* podejściu do przedmiotu naszych zainteresowań. W jej refleksjach interpretacyjnych nie zabrakło też przedstawiania punktów stykania się ziemi i poezji:

Wyraz „v.erse”, z „verso” (przewracać, obracać), ewentualnie z „versus” (bruzda), w obu następujących po sobie znaczeniach, sprowadzał się do: obracać pług na końcu bruzdy, tak więc, samą brzdę i ostatecznie linię, napisaną linijkę, wiersz (Edwards 2003, p. 248). Ewolucja ta – od obiektu ziemskiego do zwrotu literackiego – w istotny sposób odzwierciedla moją podwójną percepcję i moją podwójną ekspresję gleby, a jeszcze bardziej ogólnie rzecz ujmując – ziemi²².

Identyfikację geopoetyki komplikuje zarówno jej wielowymiarowy status ontologiczny, jak również interdyscyplinarny charakter, hybrydyczność i otwarcie na obszary badań i obszary kultury związane z ich wspólnym przedmiotem zainteresowania. Mimo to można zauważyć, iż posiada ona autonomiczny status, cechujący się swoistością punktów widzenia, kierunków refleksji i odmiennością kładzionych akcentów. Kilka wybranych przeze mnie relacji może okazać się przydatnych dla uwyrażnienia znaczeń związanych z geopoetyką.

Geopoetyka i ekokrytyka. Przedmiot zainteresowań ekokrytyki i geopoetyki – świat przyrody, ziemia – jest ten sam. Obie dziedziny odwołują się do literatury i tematyki związanej z ziemią. Wspierając się, zarazem różnią się specyfiką czynności i postępowania. Geopoezja przy tym może pełnić rolę materiału badawczego tak dla ekokrytyki, jak dla geokrytyki. Z nauk o polu pogranicznym, gdzie dochodzi do tworzenia się zbieżności i interakcji z geopoetyką Kenneth White wymienił, między innymi, ekologię, dostrzegając zarazem dywergencyjne osobliwości pierwszej i drugiej. Przyjrzymy się zbieżnościom i rozbieżnościom geopoetyki i nauki ekologicznej, uwzględniając ewolucyjne zmiany obu przestrzeni badawczych, do jakich doszło w ciągu kilkunastu lat po pierwszej publikacji *Introduction à la géopétique*. Ekologia jest dziś rozwijającą się dziedziną biologii, a zarazem potężnym ruchem propagującym ochronę środowiska. Wciąż aktualne pozostają sprostowania K. White'a dotyczące relacji geopoetyki i ekologii:

Geopoetyka ma głębokie i niedwuznaczne związki z ekologią To, co ją różni od ekologii to fakt, że ona zmierza dalej, że tam, gdzie ekologia stara się zrozumieć i chronić,

²² S. Mériaux, *To Join the Real and the Mental Place: The Written Earth*, w: *Soil and Culture*. Red. by E. R. Landa, Ch. Feller, op. cit., p. 169-172. <http://link.springer.com/book/10.1007/978-90-481-2960-7/page/169-172> – data dostępu: 03.02.13.

The word “verse”, from “verso” (to turn) or “versus” (furrow), successively meant: to turn the plough at the end of the furrow, then the furrow itself and finally a line, a written line, a verse. (Edwards 2003, p. 248) This evolution from a terrestrial object to a literary expression is a relevant image of my double perception and my double expression of the soil and more generally the earth.

„najbliższy świat”, geopoetyka pragnie radykalnie przemyśleć stosunek człowieka do świata, posługując się prawdziwą zmianą kulturową²³.

Ekologia, która w ostatnim dwudziestolecu dwudziestego wieku rozwinęła się między innymi w kierunku literatury, stawia nam trudniejsze zadanie. Nie jest łatwo określić pole delimitacyjne geopoetyki i ekokrytyki. Zajmował się tym Eric Prieto. Przede wszystkim wskazywał, że pomimo ich wspólnego zainteresowania ziemią, różnią się między sobą tak, jak różnią się geografia i ekologia. Ponadto pierwszorzędnym zadaniem geopoetyki jest literacka reprezentacja *miejsca*, zaś ekokrytyczna polityka środowiska i pisanie przyrody mieści się na drugim planie jej zainteresowań²⁴. Cheryll Glotfelty uważa, iż ekokrytyka i jej synonim, nauka ekologiczna (green studies), to:

(...) nauka o związkach pomiędzy literaturą a środowiskiem naturalnym. Podobnie jak krytyka feministyczna bada język i literaturę z perspektywy świadomości genderowej, a krytyka marksistowska stosuje świadomość sposobów produkcji i klasy ekonomicznej do lektury tekstów literackich, ekokrytyka wybiera geocentryczne (earth-centered) podejście do badań literackich²⁵.

Jak podaje Peter Barry, we wstępie do swojej serii krótkich prac (wszystkie zatytułowane *Co to jest ekokrytyka?*) Michael P. Branch odnotowuje termin „ekokrytyka” w eseju Williama Rueckerta z roku 1978 pt. *Literature and ecology: an experiment in ecocriticism*²⁶. Właśnie Cheryll Glotfelty ożywiła termin „ekokrytyka” w Stanach Zjednoczonych²⁷, zachęcając do poszerzenia tej dziedziny krytyki, znanej wcześniej jako „nauka opisu natury”. Ekokrytyka, jaka obecnie istnieje w Stanach Zjednoczonych, swoje literackie początki bierze od trzech głównych amerykańskich pisarzy, eseistów i filozofów lat 40-tych wieku XIX-go zwanych transcendentalistami, których prace opiewają naturę, siłę życia, pustkowie przedstawione w Ameryce. To Ralph Waldo Emerson (1803–1882), Margaret Fuller (1810–1850) i Henry David Thoreau (1817–1862). Natomiast brytyjska wersja

²³ K. White, *Poeta kosmograf*, op. cit., s. 72–73.

²⁴ Zob. E. Prieto, *Geocriticism Meets Ecocriticism: Bertrand Westphal and Environmental Thinking*, <http://www.epistemocritique.org/spip.php?article238&lang=fr>, data dostępu: 08.03.2012.

²⁵ Ch. Glotfelty, *What is Ecocriticism?*, <http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/defining/glotfelty/> - data dostępu: 21.04.2012.

“(…) ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment. Just as feminist criticism examines language and literature from a gender-conscious perspective, and Marxist criticism brings an awareness of modes of production and economic class to its reading of texts, ecocriticism takes an earth-centered approach to literary studies”.

²⁶ P. Barry, *Beginning Theory. An Introduction to literary and cultural theory*. Manchester 2009, p. 239.

²⁷ W 1992 była ona również współzałożycielką ASLE (wym. Az-lee, Stowarzyszenie Nauki Literatury i Środowiska), które ma własną gazetę instytucjonalną zatytułowaną ISLE (*Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*) wydawaną od 1993 roku.

ekokrytyki czerpie z brytyjskiego romantyzmu lat 90-tych XVIII wieku (Lake poets: William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge and Robert Southey)²⁸. Najważniejszą postacią po stronie brytyjskiej jest Jonathan Bate, autor fundamentalnej pozycji *Romantic ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition*²⁹ oraz pięknie wydanej, wzbogaconej licznymi ilustracjami *The Song of the Earth*, gdzie, zdaniem krytyka, „dokonał dwóch rzeczy: syntezy wiedzy naukowej z poezji i ekologii, jak również wniósł swój własny, elokwentny i oryginalny wkład w dialog [pomiędzy nimi]”³⁰. Brytyjskim ekwiwalentem amerykańskiej kolekcji edycji Glotfelty i Fromma jest wydanie zbiorowe *The Green Studies Reader: From Romanticism till Ecocriticism* w edycji Laurence Coupe’a, prezentujące myśl ekologiczną od angielskiego i amerykańskiego romantyzmu aż po postmodernizm (w tym znakomity fragment pt. *From ‘Red’ to ‘Green’* z pierwszej wyżej wymienionej książki Bate’a). W brytyjskiej i amerykańskiej ekokrytyce XXI wieku rozróżniamy różne tendencje i prądy, między innymi: krytykę środowiska (*environmental criticism*), głęboką ekologię (*deep ecology*), ekofeminizm (*ecofeminism*), ekokrytykę a antropocentryczną a (*anthropomorphic, anthropocentric ecocriticism*)³¹, krytykę eko/postkolonialną. Bez względu na narodowe różnice w podejściu ekologicznym, wszystkie te orientacje łączą skupianie się na naturze, reinterpretacja tekstów literackich z perspektywy ekocentrycznej, ze szczególną uwagą skierowaną na pokazanie świata natury, a człowieka jako elementu tegoż świata, podkreślanie znaczenia pisarzy umieszczających naturę na pierwszym planie jako główną część tematu, zaakcentowanie tezy, że ludzka kultura i świat przyrody są związane ze sobą i wpływają na siebie wzajemnie, co przejawia się między innymi w języku i literaturze. Ekokrytykę interesuje przede wszystkim przedstawianie przyrody w utworze literackim. Próbuje odpowiedzieć przy tym na pytanie, czy wartości artystyczne, filozoficzne, dydaktyczne, ideologiczne etc. tworzą całość z wartościami ekologicznymi? Jak są tworzone i jak funkcjonują metafory ziemi? W jaki sposób dzieło literackie wpływa na relacje człowieka ze światem natury? Czy mężczyźni piszą o przyrodzie inaczej niż kobiety? Te i wielu innych pytań charakterystycznych dla

²⁸ Dobrą egzemplifikacją może stać się dzieło z wczesnego okresu twórczości Williama Wordswortha pt. *Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey* (1798), zaczynające się w konwencji wiersza opisowego na temat ruiny opactwa, a przechodzący ewolucję – w wyniku spokojnego wspomnienia widoku – w kierunku kontemplacyjnego wiersza o triumfie Natury nad dziełem Człowieka. Utwór staje się opisem zmiany autorskiego ustosunkowania do Natury: podmiot liryczny prezentuje trzy etapy swego uwielbienia Natury: zwierzęca przyjemność dzieciństwa, burzliwa namiętność dorosłego, mroczne aspekty naturalnych fenomenów oraz dojrzała świadomość stosunku przyrody do człowieka.

²⁹ J. Bate, *Romantic ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition*. Londyn 1991.

³⁰ J. Elden, *Praise for The Song of the Earth*, w: J. Bate, *The Song of the Earth*. Picador/Harvard University Press, 2000, czwarta strona okładki.

³¹ Zob. szczegółowo w: A. Bennett, N. Royle, *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*. Pearson Longman 2009, p. 144–149.

postulatów badawczych ekokrytyki wymieniła Cheryll Glotfelty w bloku tematycznym „What is ecocriticism?”³².

Ekokrytyka definiuje się „jak praktyka czytania tekstów z perspektywy geocentrycznej (zamiast perspektywy antropocentrycznej)”³³. Jest ruchem krytycznym i dydaktycznym poszerzającym badania literackie, skupiające się na relacjach tekstu i świata natury, na interpretacji dzieł literackich z pozycji nauki ekologicznej. Przy porównaniu z ekokrytyką jeszcze bardziej unaoczniono się geocentryczne znaczenie geokrytyki: przyjmując podobną do ekokrytyki perspektywę, wskazuje nam drogę badawczą w kierunku miejsca na ziemi, tekstu i jego realnych referentów w świecie, zwłaszcza człowieka i jego miejsca.

Geopoetyka, regionalizm; geopoezja, literatura regionalna. Literatura regionalna i geopoezja mają wspólne kluczowe kategorie spacialne, takie jak: *terytorium i miejsce*. Obie reprezentują geografie wyobrażoną, imago-geografię, ujawniają też swój wymiar antropologiczny. W badaniu literatury regionalnej należy posługiwać się określonymi narzędziami, odwołując się do jej podstawowych zagadnień i problemów, albowiem narzuca ona twórcom charakterystyczne dla danego regionu tematy, formy czy ujęcia językowe. Nie każde dzieło, w którym widoczny jest zdecydowany związek z regionem, pretenduje do miana literatury regionalnej. Regionalista odsłania ów związek w toku wnikliwej analizy badawczej. Analiza taka może ujawnić temat, sposób myślenia bohatera osadzonego w danym regionie, motyw regionalny oraz narratora relacjonującego z perspektywy danej zbiorowości; nierzadko wskaże też na charakterystyczny dla danego regionu rodzaj czy gatunek literacki³⁴. Na plan pierwszy literatura regionalna wysuwa związek ideowy autora z danym regionem w jego wymiarze antropologicznym, natomiast dla geopoezji najbardziej znaczącym jest miejsce jako składowa świata, niekoniecznie zawężone do określonego regionu (zdaniem White’a – miejsce geopoetyki należy widzieć „w prądzie uniwersalnym, otwartym, uniwersalnym nurcie”³⁵ aż do kosmosu i wszechświata). Zatem geopoetyka w rozumieniu White’a i regionalizm literatury regionalnej wykluczają się. A jednak praktyka artystyczna, w której dochodzi do zespolenia regionalnego i geopoetycznego ukazuje związek tych zbliżonych do siebie rodzajów twórczości literackiej. Przykładem jest poezja Andrew (Andy) Suknaski’ego (1942), angielskojęzycznego kanadyjskiego poety o ukraińskich i polskich korzeniach. Krytyka kanadyjska (George Woodcock, Heather Pyrcz) kwalifikuje jego poezję zarówno jako „geopoetykę, zakorzenioną w ziemi, często w określonym miejscu” (*geo-*

³² Sparafrazowałam dosyć obszerną definicję Ch. Glotfelty, op. cit.

³³ I. Buchanan, *Oxford Dictionary of Critical Theory*. Oxford University Press 2010, p. 143.

³⁴ Zob. szczególnie S. Skwarczyńska, *Regionalizm a główne kierunki literatury*. Łódź 1934, s. 38–41.

³⁵ White wypowiedział się krytycznie na temat regionalizmu: „(...) jest on [regionalizm] sympatyczny, ale wymienny niebezpieczeństwa: małostkowość lokalnych władz, ograniczone poglądy, kulturalne układy. (...) Potrzebna jest równowaga [pomiędzy decentralizacją i centralizacją]”. K. White, op. cit., s. 12.

poetry, poetry rooted in the land, often in a specific place)³⁶ i jak poezję regionalną, „poezję prairii” (*Canadian prairie literature, regional literature*³⁷), a jej autora uznaje za prekursora takiej literatury i pierwszego piewcę kanadyjskich równin. Badaczka współczesnej poezji kanadyjskiej Heather Pycz na potrzeby własnej praktyki krytycznej, dla interpretacji poezji Andrew Suknaski’ego, Douglasa Lochheada i Petera Sangera (w jej rozumieniu tworzących grupę poetycką) nieco modyfikuje przyjęte w jej kraju rozumienie geopoetyki (według Woodcocka) właśnie w kierunku symbiozy geopoetry, literatury regionalnej i literatury zorientowanej ekologicznie:

Woodcock twierdzi, że ten rodzaj poezji skupia się „na przyrodzie ziemi, moralnym sensie jej historii, na winach i porażkach tych, którzy ją zamieszkują” (LH V3 316). Używam terminu geopoetyka [geopoetry, geopoetry] na oznaczenie nie tylko poetów piszących o specyficznym miejscu i naszym ludzkim przywiązaniu doń, lecz zarówno tych, którzy modlą się, oplakują, elegizują i szanują ziemię jako taką. W pewnym stopniu wiele poetów to robi. Ci troje wyróżniają się głębokością swego zaangażowania w geograficzną, fizyczną przestrzeń i kreowaną przez nią metaforykę, w objawienie topografii i tego, jak my – jako istoty ludzkie – zostaliśmy wyryci na ziemi³⁸.

Andrew Suknaski z pewnością jest jednocześnie poetą regionalnym i uniwersalnym, piewcą miejsca na ziemi i podmiotem medytującym o sensie tego miejsca. W jego pierwszym tomie zatytułowanym *Wood Mountain Poems* (1976)³⁹, jak zaznaczył sam autor w posłowniu do pierwszego wydania, nurtuje go pragnienie, by w prairii „odnaleźć znaczenie domu po siedemnastu latach podróży”. Dotyka go również poczucie „nieostro podzielonej winy” (*a vaguely divided guilt*): winy przysybsza wobec pierwotnej ludności tej ziemi (odebranie własnej ziemi Indianom, zamknięcie ich w rezerwach, a w konsekwencji – wykorzenie, utrata tożsamości z konkretnym terytorium) i winy zdrajcy swej etniczności, „tego kim etnicznie jesteś – synem [ukraińskiego] gospodarza rolnego i jego [polskiej] żony”⁴⁰. Od

³⁶ H. Pycz, *A Digital History of Canadian Poetry*, <http://www.youngpoets.ca/?q=teachers&page=14>; data dostępu: 12.04.2012.

³⁷ T. Lirbun, *Introduction*, w: A. Suknaski, *Wood Mountain Poems*. Saskatoon 2006, p. 9–10. Pragnę w tym miejscu podziękować dr W. Suchackiej, badaczce twórczości Suknaski’ego za udostępnienie tego zbioru.

³⁸ H. Pycz, op. cit.

Woodcock states that this kind of verse is concerned „with the nature of the land, the moral meaning of its history, the guilts and failures of those who inhabit it” (LH V3 316). I’m using geopoetry to mean not just those poets who write about a specific place and our human attachment to it, but also those who praise, lament, elegize and respect the land itself. To some extent, many poets do this. These three poets are distinguished by the depth of their commitment to a geographic, physical place and the metaphors it engenders, to the revelation of topography, and the way we, as human beings, are engraved upon the land.

³⁹ *Wood Mountain*, wieś w południowo-wschodnich partiach Saskaczewańskich, w pobliżu której na farmie rodziców urodził się i dorastał Andy (Andrew) Suknaski.

⁴⁰ A. Suknaski, *Wood Mountain Poems*. Al Purdy [ed.] 1976, p. 24.

tęgo tomu zaczyna się proces dekolonizowania kanadyjskich prerii w literaturze (pomocną okazałyby się tu dodatkowo ekokrytyka postkolonialna). Pod tym względem można omawiany tom Suknaski'ego zakwalifikować też do nowego regionalizmu, w dniu obecnym wiele zawdzięczającego – jak to spostrzegła Elżbieta Rybicka – „dyskursom mniejszościowym, a zwłaszcza postkolonialnym”⁴¹ i badać go metodą regionalną. Zarazem u poety kanadyjskiego bardzo mocno rozbrzmiewa wołanie o ratunek dla ziemi przed nadmierną ingerencją człowieka. Jego podmiot liryczny interpretuje dwuznaczne etycznie cywilizacyjne poczynania przybysza w prerii:

Ojciec kiedyś pokazał mi obrazek
Dziewięć koni ciągnących pług wieloskibowy
Philip Well dumnie jadący z tyłu (niszczący domostwo,
by móc stworzyć dom (*Philip Well*)⁴²,

Suknaski kontemplując geocentrycznie i ekologicznie, postrzega człowieka jako byt podrzędny wobec ziemi („przyszliśmy z ziemi / i ciała nasze mają wrócić do ziemi, naszej matki” [*we came from the earth/ and our bodies must go back to the earth/ our mother* (wiersz „*Nez Percés at wood Mountains*”, s. 53). Majestatyczny geocentryzm *Wood Mountain Poems* nie godzi się z geopolityką czy geoideologią; zrosnięty z ziemią człowiek tworzy z nią całość – na to wskazuje nabyta na preriiach mądrość pierwotnej ludności:

Ziemia została stworzona przy pomocy słońca i powinna być zostawiona tak samo...
Ziemia została stworzona bez granic państw i żaden człowiek winien jej nie dzielić...
Ziemia i ja jesteśmy jednego zdania – mamy ten sam umysł.
(*MELVIN GREEN/ONEIDA INDIAN FIGHTING FOR A PLACE TO DIE*)⁴³.

⁴¹ E. Rybicka, *Zwrot topograficzny w badaniach literackich. Od poetyki przestrzeni do poetyki o miejscu*. W: *Kulturowa teoria literatury 2. Główne pojęcia i problemy*. Red. M. P. Markowski, R. Nycz. Kraków 2006, s. 319. Niekiedy też używany jest termin „ponowoczesny regionalizm”, zob. E. Rybicka, *Geopoetyka (o mieście, przestrzeni i miejscu we współczesnych teoriach i praktykach kulturowych)*, w: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Red. M. P. Markowski, R. Nycz. Kraków 2006, s. 480.

⁴² Ibidem s. 35.

Father once showed me a picture
Nine black horses pulling a gang plough
philip well proudly riding behind (breaking
the homestead to make a home)

⁴³ Ibidem, s. 57.

the earth was created with the assistance of the sun, and
it should be left as it was... the land was made without
lines o demarcation, and it is no man's business to
divide it... the earth and myself are of one mind.

Sic! Zachowuję w tytule czcionkę oryginału (wersaliki). – O.W.

Gdy już doszło do podziałów, konfrontacji, eksterminacji jednych i dominacji drugich, geografia nabiera wymiaru historycznego i indiański bohater o ukształtowanej świadomości zbiorowej walczy o prawo do lokalnego czasu:

To moje prawo. Notować znaczenie tych rozległych równin w geografii krwi i upadku, sprawiając że żyją nadal („Indiański teren na skraju pastwiska Tonita” (*INDIAN SITE ON THE EDGE OF TONITA PASTURE*)⁴⁴.

Poezja ta odzwierciedla zapoczątkowaną w latach pięćdziesiątych i kontynuowaną w siedemdziesiątych przez Patricię Kathleen Page, Earle Birney, Ala Purdy’ego (Alfred Wellington Purdy, to jednocześnie, wydawca *Wood Mountain Poems*), Gwendolyn MacEwen, Andy’ego Suknaski’ego praktykę artystyczną nacechowaną szczególnym zainteresowaniem wobec właściwości ziemi i reminiscencjami historycznymi. W geopoetyce Suknaski’ego etniczność nacechowana jest jaskrawo, jako zwrot historyczny czy zwrot noworegionalny, charakteryzujący się typową dwubiegunowością lokalnych narracji, które Rybicka charakteryzuje następująco:

Lokalne czy regionalne narracje traktuje się bowiem jako strategię emancypacyjną i krytyczną odpowiedź na Wielkie Opowieści Narodowościowe z jednej strony, a z drugiej jako reakcję na globalizacyjne atocie i nie-miejsca. Nowy regionalizm wchodzi także w osobliwe relacje z ponadregionalnym, czyli współcześnie z globalizacją⁴⁵.

Ten jaskrawy i barwny regionalizm poety kanadyjskiego nie może jednak przytłoczyć głównych i charakterystycznych cech geopoetyckiego sedna jego tekstu.

Podobnie nie wykluczają się oba podejścia badawcze: regionalizm literaturoznawczy i geokrytyka, czyniąc przedmiotem swego zainteresowania przestrzenie natury i przestrzenie cywilizacji oraz człowieka w tych przestrzeniach. Pierwsze podejście analizuje geobrazy w narracjach regionalnych, przed drugim zaś otwierają się większe i szersze przestrzenie. Stąd właśnie szczególne zainteresowanie podejścia regionalistycznego historią, etnicznością i polityką.

Istotą geopoetyki jest stosunek do ziemi w każdym znaczeniu tego słowa: jako planety w Układzie Słonecznym, jako żywej warstwy skorupy ziemskiej, jako gospodarstwa rolnego, części kraju, obszaru (np. wspomniane wyżej miasto), ojczyzny. Każdy z wspomnianych wyżej pisarzy – zgodnie ze swoją profesją, do-

⁴⁴ Ibidem, s. 76.

this my right
to chronicle the meaning of these vast plains
in a geography of blood
and failure
making them live

⁴⁵ E. Rybicka, *Zwrot topograficzny...*, op. cit., s. 322.

świadczaniem życiowym czy swym przyzwyczajeniem – skupiał się w swojej praktyce artystycznej na opisywaniu najważniejszego dlań znaczenia ziemi, jakiejś jej części. Z drugiej strony, w ich myśleniu relacje całości (ziemi) i jej części (miasta, gleby, prerii, Antarktydy, obiektu architektonicznego) są obustronne, podobnie jak relacje dzieł literackich i nauk o nich. Geoproblematyka prowokuje – przez swą wieloaspektowość – do tworzenia nowych dyscyplin badawczych i pól tematycznych.

Powyższe rozważania nad znaczeniami geopoetyki świadczą o tym, że wytyczenie wyraźnej granicy, oddzielającej ją od innych dyscyplin, kategorii, podejść i projektów jest zadaniem prawie niemożliwym do wykonania, natomiast usytuowanie geopoetyki wspólnie z nimi i w kontekście porównawczym określiło jej główne cechy, bez których nie zostałyby ona zaklasyfikowana jak geopoetyka właśnie. Geopoetyka w obecnym, szerokim rozumieniu tego słowa, przekroczyła granice wyznaczone na mocy pierwotnego znaczenia. Kenneth White, wyrażając poglądy intelektualnych nomadów, apelował o głębszy kontakt z naturą, z „światem społecznym i światem samotniczym, światem ludzkim i światem pozaludzkim”⁴⁶, zachęcał do „czytania” zmiennego nieba i morza, utożsamienia się ze środowiskiem, planetą, kosmosem. Jego zdaniem, intelektualny nomadyzm jest właśnie tym, co odróżnia geopoetykę od geopolityki⁴⁷. White zawsze był zapatrzony na Wschód, zafascynowany wschodnim doświadczeniem natury, „zniesmaczony” ojczyzną, „przeciętną Europą” – podczas gdy Stasiuk, Andruchowycz usiłują tę Europę pojąć. U pisarzy rosyjskich wzbudziła ogromne zainteresowanie „ich” Północ i Antarktyka. Andrew Suknaski, po długich podróżach, sercem i duszą powrócił do ojczystych kanadyjskich równin stepowych. W takim sensie wszyscy wymienieni w niniejszym tekście pisarze, zakorzenieni w swoich regionach, skupieni na kontaktach społecznych (choć uwielbiają kontakt z samotnością), geopoetami w sensie pierwotnej geopoetyki nie są i twórczość ich nie wpisuje się w ramy określone przez twórcę poetyki Ziemi. A może tworzą swój własny, środkowoeuropejski, północnorosyjski, saskaczewańsko-kanadyjski model geopoezji? I podkreślają permanentny, otwarty charakter geopoetyki, oscylującej pomiędzy wieloma miejscami oraz ich artystyczną reprezentacją?

BIBLIOGRAFIA

- Peter Barry, *Beginning Theory. An Introduction to literary and cultural theory*. Manchester: Manchester University Press 2009.
- Jonathan Bate, *The Song of the Earth*. Cambridge, Massachusetts: Picador. Harvard University Press, 2000, p. 183–198.

⁴⁶ Ibidem, s. 20.

⁴⁷ Ibidem s. 17.

- Paul Belasky, "Pochveniks" – "The Poets of The Soil": The Geological School of 20th Century Poetry in Leningrad, USSR (St. Petersburg, Russia). *Soil and Culture*. Red. E. R. Landa, Ch. Feller. Springer Verlag 2009, pp. 173–204.
- Andrew Bennett, Nicholas Royle, *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*. Pearson Longman 2009.
- Ian Buchanan, *Oxford Dictionary of Critical Theory*. Oxford University Press 2010.
- Stewart Brand, *City Planet*, 2005 http://www.gbn.com/articles/pdfs/City-Planet_StewartBrand.pdf
<http://www.prairiepoetry.org/pgs/greatplains.html>; <http://www.prairiepoetry.org/pgs/greatplains.html> Mike Davis, *Planet of Slums*. New York: Verso 2006.
- Glotfelty, Cheryll, *What is Ecocriticism?* <http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/defining/glotfelty/> – on line 21.04.2012.
- Clement Lévy, *Nietzsche arpenteur: la géophilosophie et l'Europe* w: (Red.) T. Collani et É. Lysøe, *Entre tensions et passions : (dé)constructions de l'espace littéraire européen*. Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, "Europes littéraires" 2010, p. 227–240.
- Tim Lirbun, *Introduction*, w: A. Suknaski, *Wood Mountain Poems*. Saskatoon: HAGIOS PRESS 2006, p. 9–10.
- Полярная антология. Современные русскоязычные авторы об Арктике, Антарктике и Крайнем Севере*. Составитель и редактор Д. Кузьмин. Москва: Паулсен 2010.
- Prieto, Eric, *Literature, Geography and the Postmodern Poetics of Space*. Palgrave Macmillan 2012.
- Eric Prieto, *Geocriticism Meets Ecocriticism: Bertrand Westphal and Environmental Thinking*, <http://www.epistemocritique.org/spip.php?article238&lang=fr>, data dostępu: 08.03.2012
- Heather Pycz, *A Digital History of Canadian Poetry*, <http://www.youngpoets.ca/?q=teachers&page=14> – data dostępu: 12.04.2012.
- Elżbieta Rybicka, *Geopoetyka (o mieście, przestrzeni i miejscu we współczesnych teoriach i praktykach kulturowych)*, w: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Red. M. P. Markowski, R. Nycz. Kraków: Universitas 2006.
- Elżbieta Rybicka, *Zwrot topograficzny w badaniach literackich. Od poetyki przestrzeni do poetyki o miejsca* [w:] *Kulturowa teoria literatury 2. Główne pojęcia i problemy*. Red. M. P. Markowski, R. Nycz. Kraków: Universitas 2006.
- Stefania Skwarczyńska, *Regionalizm a główne kierunki literatury*. Łódź 1934, s. 38–41.
- Andrew Suknaski, *Wood Mountain Poems*. Red Al Purdy 1976.
- Janusz Szuber, *Las w lustrach/Forest In the Mirrors*. Paintings by H. Waniek, translation E. Hryniewicz-Yarbrough. Rzeszów: Yes 2001.
- Oksana Weretiuk, *Geocriticism, Geopoetry, Geopolitics in Comparative Literature*. Paris: Sorbonne 2013 (w druku).
- Bertrand Westphal, *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. Transl. by R. T. Tally. New York: Palgrave Macmillan 2011, p. 111–147.
- Kenneth White, *Poeta kosmograf*. Wybór, opracowanie i przekład Kazimierz Brakoniecki, Olsztyn: Centrum Polsko-Francuskie, 2010.
- William Wordsworth, *Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey (1798)*, w: William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge, *Lyrical Ballads*. Red. by R. L. Brett, A. R. Jones, Routledge 1991.
- Юрій Андрухович, *Тасмниця (Замість роману)*. Харків: Фоліо 2008.
- Юрій Андрухович, *Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики*. Meridian Czernowitz 2012 (wersja elektroniczna książki) – http://www.e-reading-lib.org/boookreader.php/1006561/Andruhovich_-_Leksikon_intimnih_mist.html – data dostępu: 03.02.2013.